

Міністерство освіти та науки України

**Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»**

Історико-філологічний факультет

Кафедра української та зарубіжної літератур

**ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА АНАЛІЗУ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ:
СУЧАСНІ ВЕКТОРИ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Збірник наукових статей

ВИПУСК 2

Одеса 2024

УДК 811.161.2'42 (075.8)

Рекомендовано до друку вченою радою ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
(протокол № 5 від 31 жовтня 2024 року)

Редакційна колегія

Авксентьєва Г. А., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор.

Босва Е. В., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор.

Павлюк Н. Л., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор.

Горанська Т. В., старший викладач – відповідальний редактор.

Рецензенти

Шевченко Т. М. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури та компаративістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Кон О. О. – кандидат філологічних наук, доцент, декан історико-філологічного факультету ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Теорія та практика аналізу художнього тексту: сучасні вектори досліджень : зб. наук. статей. Одеса : Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2024. Вип. 2. 249 с.

ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», 2024

Аналіз сновидінь у романі «Берестечко» виявляє у творчості Л. Костенко ірраціональні мікрообрази (води / ріки, лісу, степу, пустелі, поля, дороги, дерева, вогню). Вони, як правило, марковані негативно, дозволяють говорити про психічне переживання авторкою страху нездійснення / страху творчого небуття, що постає через різноманітні образи-замінники.

Література

1. Бідюк О. Архетипний аналіз художнього тексту : спроба ідентифікації Самості. *Філологічні студії*. Луцьк : Вежа, 2008. № 1-2. С. 11 – 17.
2. Зборовська Н. Психоаналіз і літературознавство. Київ : Академвидав, 2003. 392 с.
3. Костенко Л. Берестечко : історичний роман. Київ : Укр. письм., 1999. 256 с.
4. Стадніченко О. Художня концепція національної історії в романі Ліни Костенко «Берестечко». *Вісник Запорізького національного університету*. 2019. Вип. 43. С. 16 – 25.
5. Фройд З. Тлумачення снів. Харків : Фоліо, 2019. 450 с.

Надія ПАВЛЮК,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української та зарубіжної літератур

Університету Ушинського

Валерія ШВАЙКА,

студентка 4 курсу

історико-філологічного факультету

Університету Ушинського

РЕАЛІСТИЧНИЙ ДИСКУРС ПОВІСТІ МАРКА ВОВЧКА «ІНСТИТУТКА»

Постановка проблеми. Літературний світ багатий своїм розмаїттям жанрів, стилів і форм. В історії української літератури XIX століття вагоме місце посідає творчість Марка Вовчка, яка у своїх прозових творах майстерно розкриває сутність реалістичного відтворення дійсності. Серед багатогранної творчої спадщини письменниці у реалістичному ключі написано повість «Інститутка», де події з реального сільського життя людей XIX століття переплітаються із зануренням у психологічний стан людини.

Аналіз останніх публікацій. Постать Марка Вовчка є фігуральною в контексті досліджень українського фемінізму та становлення жінки як незалежної особистості в патріархальному суспільстві. Її творчість – це джерело для вивчення безлічі аспектів, зокрема варто згадати такі праці: «Самоозначення у мистецькому слові: етапи творчого шляху Марка Вовчка» Н. Левчик, «Жанрова своєрідність малої прози Марка Вовчка» М. Яремкович, «Марія й Опанас, проза і Парнас. Спроба відвертого життєпису» І. Волошенюка, «Художня специфіка «забутої» казкової прози Марка Вовчка» І. Терехової тощо.

Мета – дослідити реалістичний дискурс повісті Марка Вовчка «Інститутка».

Виклад основного матеріалу. XIX століття – це особливий період для формування української прозової літератури. Саме тоді відбулися значущі події, які сприяли загартуванню духу українських людей та виникненню нетипового напрямку у літературі того часу під назвою реалізм.

Реалізм – літературний напрям, що характеризується правдивим і всебічним відображенням дійсності завдяки типізації життєвих явищ. Він розвинувся в усіх видах мистецтва, розкриваючи взаємини людини зі світом, який її оточує, вплив соціально-історичних обставин на формування духовного світу особистості. На першому плані у літературі помітним є пізнавально-аналітичне начало, а типізація дійсності сприймається як універсальний спосіб художнього узагальнення [6, с. 15].

Своєрідним індикатором зазначеного напрямку була правдивість. Максимальна літературна дотичність з реальним життям людей змушувала українську націю захопитися прозою того часу. Відсутність ідеалізації характеру героя, проблеми, які пов'язані з загальнолюдськими цінностями, конфлікти, що безпосередньо стосуються реальних людей, – у цьому всьому є відбиток реалістичного літературного напрямку.

Невичерпним джерелом вивчення соціально-психологічних аспектів життя XIX століття є написані в окреслений період твори. Можна простежити зосередження уваги на позитивних конфігураціях людської екзистенції: завзятість, внутрішня краса, працьовитість, прагнення до інтелектуального збагачення, навіть прозріння деяких представників інтелігенції стосовно ставлення до кріпаків.

В основу українського реалістичного дискурсу XIX століття покладено принцип народності, адже наші національні прагнення, ідеї, бажання, дії, помисли завжди були ідентичними. У творах окресленого періоду зображено не лише єдність у збереженні традицій, побуту, звичаїв, обрядів, але й згуртованість у моральних цінностях, домінантною з яких є воля.

На українських землях зростало не одне покоління могутніх художників, літераторів, музикантів, громадських діячів... Кожен з них на своєрідній енігмі шифрував секретні послання, які містили у собі кристальну правду формування всесильної нації людей. Справжнім коштовним каменем виявилася Марія Вілінська, більш відома під псевдонімом Марко Вовчок. У той час, коли провідні особистості замовчували страшну правду окупації українських земель, коли більшість знайомих ставали нігілістами, вона, у свою чергу, оспівувала духовні основи нашого народу, звертала увагу на могутній фундамент морально-етичних цінностей українців та актуалізувала національно-патріотичні ідеї визволення та незалежності.

Марко Вовчок постає перед читачем в образі мужньої жінки, яка зрощувала в собі любов до правди та моральну стійкість, попри умови, які

диктувало їй суспільство того непростого часу. Одним із підтверджень цього факту є її псевдонім. Реалії XIX століття змушували жінку-письменницю публікувати свої праці під чоловічим ім'ям, лише таким чином вона могла уникнути миттєвої критики та несприйняття.

Сама Марія Вілінська походила з роду збіднілої дворянської родини, що, беззаперечно, залишило свій відбиток на її світосприйнятті, так само, як і знайомство з Опанасом Марковичем, українським етнографом і фольклористом, який у подальшому став ще й надійним партнером та чоловіком письменниці. Його погляди на життя та діяльність вплинули на розвиток літераторки як людини, яка стала невід'ємною частиною українського народу. Саме тому протестом проти кріпацтва були пронизані рядки майже всіх творів, які виходили з-під чорнильного пера жінки: «У її творах народ виступає не у святковому вбранні, – а в праці, нужді й боротьбі. Викриваючи болячки кріпосницької системи, Марко Вовчок закликає народ до боротьби за волю. Проза Марка Вовчка, правдиво зображаючи дійсність, відповідала прогресивним вимогам свого часу» [5].

Марко Вовчок подарувала українській літературі справді полум'яні жіночі образи, які поєднували в собі як негативні, так і позитивні риси характеру. Варто зауважити, що ці риси були сформовані під соціально-психологічним тиском тогочасних проблем. Цілковита точність деталей і прагнення до зображення дійсності у її натуральних формах вибудували міцний місток між персонажами та їхніми реальними прототипами.

Авторка використовувала романтичну теорію контрастів під час відтворення протиріч соціальної сфери. На передових позиціях у неї часто були висунуті ідеї втрачених ілюзій та мрій, що, як не дивно, стосувалися звільнення від кріпацтва. Герої її творів – це жваві особистості, які, незважаючи на нещасливу життєву ситуацію, намагалися знайти ті самі промінці щастя, які були завжди поруч з ними у найбуденніших справах: спів пташок, сонячне тепло, приємна розмова, захопливе заняття, навіть робота. Адже саме в роботі

люди знаходили моменти єднання із внутрішнім Я. У такі моменти вони могли механічно виконувати завдання, але при тому не припиняти мріяти і сподіватися на краще життя. Недарма переважна більшість позитивних героїв – це люди з соціальних низів українського суспільства.

Не дивлячись на те, що побутує думка про недійсність авторства Марка Вовчка (маємо на увазі авторство декількох творів, зокрема «Інститутки», «Невільнички», «Кармелюка»), у них все ж таки можна відчуті справжній жіночий почерк. На нашу думку, Опанас Маркович, якому, власне, і присвоюють авторство, навряд чи зміг так критично, але водночас і тонко, змалювати долю персонажів жіночої статі. Важку покріпачену долю дівчини могла відчуті лише така сама дівчина, з криштальною душею та чистими, як сльоза, думками.

Все своє свідоме творче буття письменниця присвятила пошуку та удосконаленню нових жанрів та форм. Вона не вміла, та й не хотіла бути банальною та стандартною, як в особистому житті, так і в літературній діяльності. Українська прозаїкня працювала в різних жанрах, найбільш характерними для неї були такі: психологічні та історичні оповідання та повісті, соціально-психологічна казка. Грандіозним продуктом симбіозу всіх літературних жанрів виявився твір «Інститутка» (перша ж назва якого – це «Панночка»).

«Повість, яка змінює кругозір багатьох людей», – якщо б у літературознавстві був такий жанр, то цей твір належав би саме до нього. Історичний, соціальний, моральний, психологічний аспекти не просто переплітаються у рядках, які написала Марко Вовчок, але й залишають терпкий післясмак у читачів та критиків.

Домінантною рисою жанру цього твору є реалістичний антагонізм кріпаків та інтелігенції. Гострі сюжетні піки створюють відчуття напруги та наполегливої думки про існування людей XIX століття:

«– Злодійка! злодійка, – картає пані бабусю, вкогтившись їй у плече, і соває стару, і штовхає» [1, с. 51].

Суспільство у творі відіграє роль наріжного каменя всього українського народу. Марко Вовчок за допомогою художніх прийомів майстерно підкреслює всі недоліки панства та тяжку долю поневолених. Звернувши свою увагу не лише на прозорі злочини тодішньої влади, але і на внутрішні переживання людей, вона з математичною точністю почала працювати з психологічними особливостями різнопланових персонажів.

Художнє осмислення визвольної ідеї продовжує повість «Інститутка». На переконання Івана Франка, твір «належить до найкращих перел нашої літератури». Як і більшість творів Марка Вовчка, повість побудована як оповідь від першої особи, що є особливістю творчої манери письменниці в цілому. Архітектонікою повісті пояснюється його насиченість емоційно виразними характеристиками та оцінками персонажів [4, с. 99].

Усі події твору розгортаються з логічною послідовністю: знайомство з кріпачкою Устиною, що у цьому творі стала символом поневоленої України; розповідь про людей, які її оточують, тобто про подруг і панів; «урочистий» приїзд славнозвісної інститутки та обрання нею Устини собі в покоївки; поступове викриття справжнього внутрішнього світу панночки, її щирий деспотизм і ненависть до людей, огида до кріпаків, неслухняність і егоїзм; заміжжя студентки та гарного парубка, лікаря, та переїзд на його хутір; історія закоханості Устини і Прокопа, мужність хлопця у дії, де панночка намагається побити Устину за вигадану дрібницю; розв'язка, де залишилися Прокіп у рекрутах, а Устина – у наймичках.

Напружені сюжетні перипетії не відпускають читача ні на мить. Психологічний аналіз, який здійснює авторка між рядків, спонукає до самозаглиблення та усвідомлення цінності власного життя та, не менш важливо, життя інших. Марко Вовчок крізь призму важких часів змальовує нам ляльковий дім, де лялькарі, тобто інтелігенція, гралися справжніми людьми –

кріпаками... Через відсутність громадянських прав, соціального захисту, державної підтримки протидія цьому була неможлива.

Композиційно аналізований твір поділяється на розділи, їх 47. Це розділи, в основу яких закладено наростання гострого споконвічного конфлікту, де українські поневолені люди вже майже дозріли для великого перевороту. Цей художній епічний твір – своєрідний маніфест проти свавілля людей, які зажерлися, адже перед Богом усі рівні, Він не ділить людей на заможних та жебраків, як це робила тогочасна влада.

Окрему увагу варто приділити тому, як тендітно і з любов'ю письменниця змальовувала картини побуту та природи. Марко Вовчок плекала неньку-Україну та шанувала її культурологічні та природничі надбання. Навіть на фоні соціально важливих подій, які не залишають осторонь жодного українця, ці патріотичні вкраплення не втрачають свого значення, а лише додають домашнього відтінку твору: «У хаті холодок і тихо; стіни білі й німі; я сама з своєю душею. Вітерець шелесне та прихилить мені у віконце пахучий бузок. Опівдня сонячний промінь гарячий перекине через хату ясну стягу трепечущу... наче мене жаром обсипле» [1, с. 15].

«Творчістю письменниці Тарас Шевченко захопився до зустрічі з нею. Прочитавши надіслані Пантелеймоном Кулішем оповідання Марка Вовчка, митець занотував у «Щоденнику»: «Какое возвышенно прекрасное создание эта женщина... Необходимо будет ей написать письмо и благодарить ее за доставленную радость чтением ее вдохновенной книги» [7, с. 244 – 245]. Маючи виразний погляд на мистецтво – і на пластичне, і на поетичне – як на провідника ідей євангельської правди, як на найкращий засіб морального вдосконалення людяності, в оповіданнях молодшої авторки Кобзар високо оцінив і вирізняв передусім оборону людських прав, протест проти рабовласництва. Приїхавши до Петербурга, влаштував серед українців грошову «збірку» і, купивши золотий браслет, послав його своїй лауреатці» [3, с. 313].

У відповідь Марко Вовчок створила повість «Інститутка», де майстерно зобразила антилюдяність кріпосницької системи, і присвятила її Тарасові Шевченку. Цей високохудожній твір був написаний, як зауважив дослідник М. Грицай, «...по слідах свого великого вчителя» [2, с. 88].

Під час роботи над соціальною повістю письменниця використала декілька композиційних прийомів. Насамперед, це коротка форма викладу. Під час читання важливим компонентом є концентрація, наприклад, на об'ємному романі нам важче сконцентруватися, ніж на компактній новелі. Цим принципом користувалася і Марко Вовчок, яка зробила акцентуацію уваги на важливих подіях і елементах.

Досить неочікуваним є фінал, де письменниця відкриває нові кордони та викликає роздуми про значення подій у житті головної героїні. Авторка дає можливість жити кріпакам, нехай навіть не тим життям, яким би їм хотілося. У читачів є можливість закінчити твір так, як вони вважають за потрібне. Можливо, Прокіп після звільнення з рекрутів повернеться до коханої Устини, або ж він знайде собі іншу дівчину та збудує з нею міцну щасливу родину. Яка ж доля насправді, за задумом Марка Вовчка, спіткає головних героїв – невідомо.

Висновки. Отже, повість «Інститутка» в контексті реалістичного дискурсу XIX століття – це дійсно значуща наукова продукція творчості Марка Вовчка. Цей твір є беззаперечним зразком реального зображення дійсності справжнього українського селянства в поневоленні. Письменниця, одна з небагатьох, звернула увагу на згубний вплив несправедливих вчинків влади на особистість людини, її душевний стан.

Творчість Марка Вовчка – вагомий внесок не лише в українську, а й у французьку літературу. Проте найповніше її талант, оригінальність і самобутність розкрилися саме у творах, присвячених життю України, що пояснюється, передусім, формуванням літературно-естетичних поглядів Марка Вовчка як письменниці на теренах власне української дійсності, української

культури. Цьому сприяли також глибоке вивчення фольклору, добре знання народного побуту, звичаїв українського народу, унікальні здібності в опануванні мовою. Сучасники Марка Вовчка були здивовані не лише блискучим знанням народної мови і обставин життя українців, а й глибокою обізнаністю авторки з психологією, кодами душі українського народу [4, с. 98].

Література

1. Вовчок М. Інститутка. Київ, 2001. 61 с.
2. Грицай М. С. Марко Вовчок. Творчий шлях. Київ : Вища шк., 1983. 198 с.
3. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка. Київ : Мистецтво, 1994. 352 с.
4. Левчик Н. Самоозначення у мистецькому слові: етапи творчого шляху Марка Вовчка. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2012. № 27. С. 97–101.
URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/3854/1/CAMOOOZHACHENNYA%20YU%20MISTECYCKOMY%20SLOBI.pdf>.
5. Лобач-Жученко Б. Про Марка Вовчка: сторінки до творчої біографії письменниці. Київ, 1979. 309 с.
6. Слоновьовська О. В., Мафтин Н. В., Вівчарик Н. М. Підручник з української літератури (рівень стандарту). 10 клас: підручник. Київ : Літера ЛТД, 2018. 224 с. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/1229-ukrainska-literatura-10-klas-slonoyska.html>.
7. Шевченко Т. Г. Автобіографія. Щоденник. Київ : Дніпро, 1988. 343 с.

Світлана ЧУДАК,

*голова циклової комісії гуманітарних дисциплін
Відокремленого структурного підрозділу «Одеський автомобільно-
дорожній фаховий коледж «Одеська політехніка», викладач вищої
категорії, викладач-методист*

Крупеньова Т. І., Якущенко А. <i>Особливості розвитку критичного мислення учнів середньої школи</i>	127
Мороко М. Ю., Бобровська Н. <i>Поетика психологізму в історичному романі у віршах Ліни Костенко «Маруся Чурай»</i>	134
Павлюк Н. Л., Швайка В. <i>Реалістичний дискурс повісті Марка Вовчка «Інститутка»</i>	143
Чудак С. І., Шекмар І. <i>Експресіоністична модель характеротворення в повісті-поемі Осипа Турянського «Поза межами болю»</i>	151
Радько Г. І., Бабак Ю. <i>Психологізм образу Сидонії у повісті «Мама Сидонія» із книги Марії Матіос «Мами»</i>	160
Радько Г. І., Галенко А. <i>Образна природа повісті Зірки Мензатюк «Таємниця козацької шаблі»</i>	166
Геркогло А. <i>Використання лінгвістичних задач на уроках української мови у контексті інновацій освітянської реформи</i>	174
Кістол В. <i>Фольклорна образно-символічна парадигма в романі В. Шевчука «Дім на горі»</i>	182
Кондрашова О. <i>Функційна парадигма суспільно-політичної лексики в публіцистиці Юрія Щербака</i>	191
Макаренко О. <i>Специфіка презентації образу наратора в романі Володимира Рутківського «Джури козака Швайки»</i>	200
Паламарчук А. <i>Екзистенційні виміри збірки В. Стуса «Веселий цвинтар»</i>	209
Парадовська Т. <i>Збірка «Народні оповідання» Марка Вовчка: специфіка засобів характеротворення</i>	219
Семко І. <i>Жанрове новаторство «Патетичної сонати» М. Куліша</i>	227
Шевченко С. <i>Інтертекстуальність біографічних романів П. Акройда</i>	236
Інформація про керівників	246

Наукове видання

**ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА АНАЛІЗУ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ:
СУЧАСНІ ВЕКТОРИ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Збірник наукових статей

ВИПУСК 2

Підп. до друку. Формат 60х90/16. Папір офсетний.

Гарний «Times New Roman» Друк цифровий. Ум. друк. арк. 11.

Наклад 100 пр.

Видавець Букаєв Вадим Вікторовий

вул. Пантелеймонівська 34, м. Одеса, 65012.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2783 від 02. 03. 2007 р.

Тел. 0949464393, email – 7431391@gmail.com